УДК 347.734:336.711(477)

https://doi.org/10.68134/ah.2026-11-20.041

Запара Олександра Валеріївна
студент, ДДУВС
ORCID: 0009-0000-3011-7937

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ: ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ, ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ

Анотація. Національний банк України посідає особливе місце в системі державних органів, оскільки його діяльність безпосередньо пов'язана із забезпеченням стабільності національної валюти, функціонуванням банківської системи та розвитком фінансової сфери держави. Правовий статус Національного банку визначається Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV. Основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України, а пріоритетним завданням — досягнення та підтримання цінової стабільності. До найважливіших напрямів діяльності належать проведення грошово-кредитної політики, емісія національної валюти, банківське регулювання і нагляд, валютне регулювання, управління золотовалютними резервами та забезпечення функціонування платіжних систем. Повноваження Національного банку поширюються також на окремі категорії небанківських фінансових установ. Особливого значення діяльність Національного банку набула в умовах воєнного стану, коли він виконує важливу стабілізаційну роль: забезпечує безперервність роботи банківської системи, підтримує функціонування платіжної інфраструктури та вживає заходів для збереження довіри до гривні. Ефективна діяльність цього органу є необхідною умовою економічної безпеки держави та захисту інтересів громадян.

Ключові слова: Національний банк України, правовий статус, грошово-кредитна політика, банківське регулювання, валютне регулювання, фінансова стабільність, емісія національної валюти.

Abstract. The National Bank of Ukraine occupies a special place in the system of state bodies, as its activities are directly related to ensuring the stability of the national currency, the functioning of the banking system, and the development of the financial sector. The legal status of the National Bank is determined by the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On the National Bank of Ukraine» of May 20, 1999, No. 679-XIV. The main function of the National Bank is to ensure the stability of the monetary unit of Ukraine, with the priority task being the achievement and maintenance of price stability. The most important areas of activity include the conduct of monetary policy, the issuance of the national currency, banking regulation and supervision, foreign exchange regulation, management of gold and foreign exchange reserves, and ensuring the functioning of payment systems. The powers of the National Bank also extend to certain categories of non-banking financial institutions. The activities of the National Bank have acquired special significance under martial law, when it performs an important stabilizing role: ensuring the continuity of the banking system, supporting the functioning of the payment infrastructure, and taking measures to maintain confidence in the hryvnia. The effective operation of this body is a necessary condition for the economic security of the state and the protection of citizens' interests.

Keywords: National Bank of Ukraine, legal status, monetary policy, banking regulation, foreign exchange regulation, financial stability, issuance of national currency.

Вступ

Національний банк України посідає особливе місце в системі державних органів, оскільки його діяльність безпосередньо пов’язана із забезпеченням стабільності національної валюти, функціонуванням банківської системи та розвитком фінансової сфери держави. Від ефективності роботи центрального банку значною мірою залежить економічна ситуація в країні, рівень довіри населення до національної грошової одиниці, стабільність цін та можливість громадян і підприємств здійснювати фінансові операції. Саме тому правове становище

Національного банку України, його повноваження та основні функції мають важливе значення для розуміння механізму державного регулювання економіки.

Правовий статус Національного банку України визначається насамперед Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV. Відповідно до статті 2 зазначеного Закону, Національний банк України є центральним банком держави та особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією та законами України. Особливість його правового становища полягає в тому, що він не є звичайним органом виконавчої влади, а має спеціальну компетенцію та самостійно здійснює повноваження у сфері грошово-кредитної політики, банківського регулювання і нагляду.

Важливе значення для визначення правового статусу Національного банку має стаття 99 Конституції України, яка встановлює, що грошовою одиницею України є гривня, а забезпечення її стабільності є основною функцією центрального банку держави. Крім того, стаття 100 Конституції України закріплює повноваження Ради Національного банку щодо розроблення основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням. Таким чином, діяльність Національного банку має безпосереднє конституційне закріплення, що підкреслює його особливу роль у фінансовій системі України.

Однією з найважливіших особливостей правового становища Національного банку є його незалежність під час виконання покладених на нього функцій. Така незалежність необхідна для того, щоб рішення у сфері грошово-кредитної політики приймалися з урахуванням економічної ситуації та довгострокових інтересів держави, а не під впливом короткострокових політичних чи інших чинників. Водночас незалежність Національного банку не означає його повної відокремленості від державної системи. Його діяльність здійснюється в межах Конституції та законів України, а організація роботи передбачає встановлені законом механізми звітності, контролю та взаємодії з іншими державними органами.

Результати та обговорення

Організаційна структура Національного банку України передбачає функціонування Ради Національного банку та Правління Національного банку. Рада Національного банку бере участь у формуванні основних засад грошово-кредитної політики, здійснює контроль за її проведенням та виконує інші повноваження, визначені законодавством. Правління Національного банку забезпечує практичну реалізацію грошово-кредитної політики, організовує виконання функцій установи та здійснює управління її діяльністю. Такий розподіл повноважень дає змогу поєднувати визначення загальних напрямів діяльності з оперативним управлінням і прийняттям необхідних рішень.

Основна функція Національного банку України полягає в забезпеченні стабільності грошової одиниці України. Відповідно до статті 6 Закону України «Про Національний банк України», під час виконання цієї функції пріоритетним завданням є досягнення та підтримання цінової стабільності в державі. Це означає, що Національний банк має сприяти збереженню купівельної спроможності гривні та стримуванню надмірного зростання цін. Для цього він використовує різні інструменти грошово-кредитної політики, зокрема встановлює облікову ставку, регулює обсяг грошової маси та застосовує інші заходи впливу на фінансовий ринок.

Важливою складовою діяльності Національного банку є проведення грошово-кредитної політики. Вона спрямована на регулювання грошового обігу, вартості кредитних ресурсів та загального рівня ліквідності банківської системи. Одним із головних інструментів такої політики є облікова ставка, зміна якої впливає на вартість кредитів і депозитів, фінансову активність підприємств та населення, а також на інфляційні процеси. Наприклад, підвищення облікової ставки може сприяти стримуванню інфляції, оскільки позикові кошти стають

дорожчими, а попит на кредити може зменшуватися. Відповідно, рішення Національного банку мають значний вплив не лише на банківські установи, а й на повсякденне економічне життя громадян.

Ще однією важливою функцією Національного банку є здійснення емісії національної валюти та організація готівкового грошового обігу. Відповідно до статті 7 Закону України «Про Національний банк України», він має виключне право на емісію гривні та організовує її обіг на території держави. Це передбачає виготовлення, введення в обіг, вилучення з обігу банкнот і монет, визначення їхніх номіналів та забезпечення належного стану готівкових коштів. Також законодавство передбачає повноваження Національного банку щодо цифрових грошей центрального банку, порядок випуску, зберігання та погашення яких визначається відповідно до закону.

Не менш важливим напрямом діяльності Національного банку є банківське регулювання та нагляд. Національний банк встановлює обов'язкові вимоги до діяльності банків, контролює дотримання ними законодавства, оцінює фінансовий стан банківських установ та вживає заходів у разі виявлення порушень. Такий нагляд необхідний для запобігання надмірним фінансовим ризикам, захисту інтересів вкладників і підтримання довіри до банківської системи. Якщо банк не виконує встановлених вимог або його діяльність створює загрозу для фінансової стабільності, Національний банк має право застосовувати передбачені законодавством заходи впливу.

Водночас повноваження Національного банку поширюються не лише на банки, а й на окремі категорії небанківських фінансових установ. Він здійснює державне регулювання та нагляд за діяльністю відповідних учасників фінансового ринку, зокрема страховиків, кредитних спілок, фінансових компаній та інших установ у межах визначеної законом компетенції. Це дає змогу забезпечувати належні правила функціонування фінансового сектору, контролювати дотримання вимог законодавства та сприяти захисту прав споживачів фінансових послуг.

Окреме місце серед повноважень Національного банку займає валютне регулювання. Він визначає основні правила проведення валютних операцій, здійснює валютний нагляд, установлює передбачені законодавством обмеження та контролює дотримання валютного законодавства. Цей напрям особливо важливий для забезпечення стабільності валютного ринку, належного функціонування зовнішньоекономічної діяльності та збереження міжнародних резервів держави. За допомогою валютних інструментів Національний банк може реагувати на значні коливання попиту і пропозиції іноземної валюти та інші ризики, які впливають на економічну безпеку України.

До важливих функцій Національного банку також належить управління золотовалютними резервами України. Такі резерви формуються з міжнародних активів і використовуються для підтримання стабільності національної валюти, забезпечення міжнародних платежів та реагування на можливі кризові явища. Раціональне управління резервами має особливе значення в умовах економічної нестабільності, оскільки вони є одним із важливих інструментів фінансової стійкості держави.

Крім того, Національний банк відіграє важливу роль у забезпеченні функціонування платіжних систем та організації розрахунків. Він регулює діяльність учасників платіжного ринку, визначає вимоги до платіжної інфраструктури та сприяє безперервності й безпеці здійснення платежів. У сучасних умовах, коли значна частина фінансових операцій відбувається в електронній формі, цей напрям набуває особливого значення. Надійність платіжних систем дозволяє громадянам і підприємствам безперешкодно здійснювати перекази коштів, оплачувати товари та послуги й користуватися банківськими продуктами.

Важливим завданням Національного банку є сприяння фінансовій стабільності, зокрема стабільності банківської системи. Відповідно до статті 6 Закону України «Про Національний банк України», таке сприяння здійснюється за умови, що воно не перешкоджає

досягненню основної цілі — цінової стабільності. Це означає, що Національний банк повинен враховувати взаємозв'язок між інфляцією, станом банків, кредитуванням та загальною економічною ситуацією. Його діяльність має бути спрямована не лише на реагування на вже наявні проблеми, а й на запобігання ризикам, які можуть негативно вплинути на фінансову систему.

Особливого значення діяльність Національного банку набула в умовах воєнного стану. Повномасштабна війна створила серйозні виклики для фінансової системи України, зокрема спричинила підвищення економічної невизначеності, порушення звичних господарських зв'язків, значні бюджетні потреби та посилення навантаження на валютний ринок. За таких обставин Національний банк виконує важливу стабілізаційну роль: забезпечує безперервність роботи банківської системи, підтримує функціонування платіжної інфраструктури, здійснює валютне регулювання та вживає заходів для збереження довіри до гривні. Його рішення мають враховувати як поточні потреби економіки, так і необхідність збереження фінансової стійкості в довгостроковій перспективі.

Висновки

На мою думку, Національний банк України є одним із найважливіших державних інститутів, оскільки його діяльність впливає практично на кожну сферу економічного життя. Стабільність гривні, надійність банків, доступність фінансових послуг та безпека грошових переказів мають безпосереднє значення для громадян, підприємців і держави загалом. Особливо важливо, щоб Національний банк зберігав незалежність у прийнятті професійних рішень, водночас діючи відкрито, відповідально та в межах законодавства. Саме поєднання незалежності, належного контролю та ефективного виконання повноважень дає змогу забезпечувати довіру суспільства до фінансової системи.

Отже, Національний банк України має особливий правовий статус центрального банку держави, який визначається Конституцією України та спеціальним законодавством. Його основною функцією є забезпечення стабільності грошової одиниці, а до найважливіших напрямів діяльності належать проведення грошово-кредитної політики, емісія національної валюти, банківське регулювання і нагляд, валютне регулювання, управління золотовалютними резервами та забезпечення функціонування платіжних систем. Значення Національного банку полягає в тому, що він не лише регулює грошовий обіг, а й сприяє стабільності всієї фінансової системи України. Ефективна діяльність цього органу є необхідною умовою економічної безпеки держави, захисту інтересів громадян і створення передумов для сталого економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 19.11.2026)
2. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text (дата звернення: 19.11.2026)
3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text (дата звернення: 19.11.2026)
4. Основні функції Національного банку України. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/ (дата звернення: 19.11.2026)